

Kevork Pamukciyan, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar*; Գեորգ Բամպուրճեան, *Հայ Աղբիւրների Ներդրումը Պատմութեան Մէջ*. Ստամբուլ, Արաս Հրատարակչատուն, հտ. 1-4, 2002-2003:

2002-2003ին Ստամբուլի «ԱՐԱՍ» հրատարակչատունը յետմահու լոյս բնծայեց յայտնի բանասէր ու աղբիւրագետ Գեորգ Բամպուրճեանի (1923-1996) թուրքերէն աշխատութիւնների քառահատոր ամբողջական շարքը¹: Այն իրենից ներկայացնում է մեր մշակոյթի նուիրեալի եւ համեստագոյն անձի իր կեանքի ընթացքում հրատարակած թուրքերէն յօդուածների, աշխատութիւնների համարեա ամբողջութիւնը: Հատորներն ամբարել են 1956ից ի վեր ուսումնասիրութեան 28 տարիների պտուղները՝ մօտ 370 հրատարակուած գործեր: Գիրքը հրատարակութեան է պատրաստել, ծանօթագրել, մեկնաբանել Օսման Քէօքերը: Հրատարակութեան նախապատրաստման աշխատանքներին իր մասնակցութիւնն է բերել Գեորգ Բամպուրճեանի բարեկամ, կենսագիր Կարօ Արքահամեանը²:

Բամպուրճեանն իր հայագիտական յօդուածներով աշխատակցել է ոչ միայն հայկական, այլեւ Ստամբուլի եւ Անկարայի թուրքական շատ ու շատ գիտական պարբերականների, հանրագիտարանների³:

Կ. Պոլսոյ Պատրիարքարանի առագ քարտուղարը, մշակութային հարցերով խորհրդականը, պատրիարքարանի դարատոր արխիւի եւ մատենադարանի պատասխանատուն՝ Բամպուրճեանը, միշտ համեստ, պարտաճանաչ ուսումնասիրող եւ աշխատասէր անձ էր, որը մեղուաջան աշխատանքով մաքրեց, ցուցակագրեց, կարգադրեց հազարաւոր փաստաթղթեր, նամակներ, կալուածագրեր, ձեռագրեր, պատառիկներ, եկեղեցական գրագրութեան քաղմաթիւ հատորներ, գրադարանը, մամուլը: Նրա լեզուների իմացութիւնը նպաստեց գնահատելու եւ հասկանալու, գրելու, տպագրելու ամէն մի նորայայտ նիւթ, կոնդակ, ծառայեցնելով դրանք հայ եկեղեցու պատմութեան ու հայ ժողովրդի մշակոյթի հարստացմանը:

Քառահատորի ստաջարանում գտնուած ենք Ամենայն Հայոց Երջանկալիշատակ Կարողիկոս, մտաւորական Գարեգին Ա.ի 1997ի յետմահու արժեւորումը Բամպուրճեանին՝ Թարգմանչաց Տօնի առթիւ:

Գնահատանքի եւ համատեղ աշխատանքային տարիների յուշերով առաջնորդուող մի յօդուածով էլ հանդէս է եկել Կ. Պոլսոյ Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարք, Մեսրոպ Բ. Արքեպիսկոպոս Մութաֆեանը:

Բամպուրճեան մարդու, բարեկամի, մտաւորական դերվիշի, նրա թուրքերէն յօդուածների, թուրքական հանրագիտարանների համար գրած յօդուածների եւ ընդհանրապէս նրա մասին երախտագիտական խօսքերով հանդէս են եկել թուրք գիտնական Թուրգուր Քուրթը, մտաւորականներ Ֆահրի Արալը, Մարրի Քոզը: Վերջիններս իրենց հայերէնի իմացութեամբ պարտական են Բամպուրճեանին, նրա հետ տարիների համատեղ աշխատանքին:

Բամպուրճեանի գործերի քառահատորակի հրատարակիչները հատորները բաժանել են ըստ բովանդակային առումների:

Առաջին հատորը՝ *Istanbul Yazıları* (Ստամբուլի Մասին Գրութիւններ), ներառել է Կ. Պոլսի պատմութեանը նուիրուած աղբիւրների ուսումնասիրութիւնները: Այն ամբարել է Ստամբուլի պատմութեան տմենատարբեր դրուագները՝ ըստ հայկական «Պատմութիւն»ների, հայալեզու ու հայատառ բուրբերէն աղբիւրների: Նախեսառաջ՝ Ստամբուլի եւ հայերի, Ստամբուլի պատմութիւնը գրի առած հայերի ու նրանց ժամանակագրութիւնների մասին: Հիմնական հեղինակները, որոնց Ստամբուլի մասին բողած ժառանգութեանն անդրադարձել է Բամպուրճեանը՝ պատմագիր, գրող, քանաստեղծ, քարգմանիչ, հրատարակիչ Երեմիա Չելեպի Քօսմիւրճեանն է (1637-1695) եւ Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութեան հայերից պատմագիր, աշխարհագետ Կուկաս Ինճիճեանը (1758-1833): Հատորը ներկայացնող 51 յօդուածները վերաբերում են Ստամբուլի պատմութեան ողբերգական դրուագներին, աղէտներին, առանձին պատմական յուշարձաններին, պատմական դէմքերին, ներկայացնում սուլթանական, պալատական ժամանակագրութեան որոշակի հատուածներ: Այս բոլորն արժէքատու է նրանով, որ սրանք հիմնականում եզակի յուշարձաններ են, որ կարող են լոյս սփռել ժամանակի կարեւոր իրադարձութիւնների վրայ, նաեւ հաւաստի աղբիւրների լոյսի ներքոյ թոյլ տալ լուծելու պատմութեան որոշ գաղտնիքներ: Այս առումով հետաքրքրական են պատմական քովանդակութեան մի քանի դետալներ, ժամանակագրութիւններ: Հետաքրքիր են Ստամբուլի հայ բնակչութեան պատմութեան հետ կապուած, հայկական հիւանդանոցների, գերեզմանոցների, դպրոցների, եկեղեցիների, կղզիների մասին յօդուածները: Հայ-թուրքական առնչութիւններին, Օսմանեան Կայսրութեան այս կամ այն ասպարէզում հայերի ունեցած դերին նուիրուած յօդուածները երկակի արժէք են ներկայացնում:

Բամպուրճեանի ուսումնասիրութիւնների, նախասիրութիւնների հիմնական ոլորտը թուրքալեզու (հայատառ բուրբերէն) գործերն են եղել: Երկրորդ հատորը՝ *Ermeni Harfli Türkçe Metinler* (Հայատառ Թուրքերէն Բնագրեր) նուիրուած է հայատառ բուրբերէն ձեռագիր աղբիւրներին, այսինքն՝ Բամպուրճեանի հայատառ բուրբերէն աղբիւրների ուսումնասիրութեանը նուիրուած 31 յօդուածներին, աշխատութիւններին⁴:

Ռոբէր Կուիթաշի 13 էջերից քաղկացած հայատառ բուրբերէնը ծանօթացնող առաջնորդողում անդրադարձ կայ հայատառ բուրբերէն ձեռագիր գրականութեանը, աշուղական դպրոցներին, տպագիր գրականութեանը, Մխիթարեան Միաբանութեան աւանդին, մասնաւորապէս քարգմանական գրքերին, պարբերականներին, որոշ հեղինակների ու նրանց գործերին: Տրում է հայատառ բուրբերէնի մասին գրականութեան ցանկ, իսկ յօդուածն ամբողջութեամբ յատելուած է գրքերի տիտղոսաբերքերի, հեղինակների, աղբիւրների քաղմաթիւ նկարներով:

Հայատառ բուրբերէնին նուիրուած հատորում (ինչպէս եւ Կ. Պոլսոյ մասին աղբիւրների գիտական հրատարակութիւններն ամփոփող Ա. հատորում) որոշակի թիւ են կազմում ԺԷ. դարի յայտնի հեղինակ Երեմիա Չելեպիի գործերը, որոնք նոյնքան արժէքատու են հայագիտութեան, որքան եւ թուրք

պատմագրութեան համար: Բամպուքեանը խմբագրել է աղբիւրագիտական յոյժ կարեւորութիւն ունեցող 4 հայ հեղինակների չափածոյ ներբողները՝ իր համեմատաբար հայանպաստ քաղաքականութեամբ յայտնի Սուլթան Մահմուդ Բ ին նուիրուած, վերածել է դրանք լատինատառ թուրքերէնի: Այս հատորում մի քանի պատմական դետալների ընդգրկուած լինելը՝ հայատառ թուրքերէն աղբիւրների բացառիկ կարեւորութեան հերթական ապացոյցն է: Ընդհանրապէս հայատառ թուրքերէն չափածոյ պատմական գործերը՝ «դետան»ները մինչ այժմ ստուերում են գտնուում, եւ դրանց լատինատառ թուրքերէնի վերածելը, ասպարէզ քերելը, ծանօթագրելն ու տպագրելը՝ խորին յարգանքի է արժանի: Սա նախադէպ է ստեղծում, որպէսզի մեր գրականութիւնը եւ պատմագրութիւնը հարստանան ոչ միայն նոր ստեղծագործութիւններով, այլեւ նոր հեղինակներով, որոնք մինչեւ այդ՝ ծանօթ չէին: Հատորը միայն սկզբնաղբիւրների, մինչ օրս անծանօթ նիւթերի առատութեան կողքին՝ բազմաթիւ մեծ ու փոքր յայտնագործութիւններ է մեզ նուիրում: Այս նիւթերի գիտական նոր ուսումնասիրութիւնները մի շարք բացայայտումներ են ընձեռնելու ուսումնասիրողներին:

Երրորդ հատորը՝ *Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar* (Ժամանակներ, Վայրեր, Մարդիկ) ներառում է հայ երեւելիների, մասնաւորապէս՝ ամիրայական ընտանիքների, Օսմանեան Կայսրութեան կեանքի տարբեր բնագաւառներում հայերի ունեցած ներդրումների, կայսրութեան ու սուլթանների կեանքի առանձին դրուագների վերաբերեալ Բամպուքեանի տպագրած հայկական սկզբնաղբիւրների շուրջ առանձին գիտական ուսումնասիրութիւնները, աղբիւրների հրատարակութիւնները: Հատորում տեղ են գտել Բամպուքեանի այն յօդուածները, որոնք նա գրել է ի պատասխան թուրքական մամուլում տպագրուած հակահայկական, կամ հայ իրականութեան որեւէ խնդրի առթիւ աղաւաղումներ պարունակող յօդուածներին: Մեղմ, զուսպ գրչով, գիտական ու պատմական անհերքելի փաստարկներով ի չիք են դարձուել կանխամտածուած յարձակումները, յերիւրանքներն ու հակահայկական մթնոլորտը շիկացնելու ձգտումները: Այս յուշացող պատասխանները նպաստել են հայ եւ թուրք մշակոյթների կամրջմանը: Բամպուքեանը հնարաւորինս, գոնէ իր աշխատակցած հրատարակութիւնների միջոցով, կանխել է մեր մշակոյթի, պատմութեան շուրջ կանխակալ գործերի, խեղաթիւրումների աճը: Իւրաքանչիւր հակահայկական յօդուած, որը այս կամ այն կերպ առնչուել է գիտութեան, անպայման որպէս պատասխան ունեցել է Բամպուքեանի զուսպ, համոզիչ հակահարուածը, որին մեծապէս նպաստել է նրա բարեխիղճ ուսումնասիրողի կեցուածքը:

Հետաքրքիր է վերջին՝ չորրորդ հատորի շապիկը: Սա նկարիչ Դիմիտրի Նալբանդեանի «Վերնատուն»ի յայտնի նկարն է, ուր հայ մտաւորականները մէկտեղուած են դաշնամուրի առջեւ նստած Կոմիտասի շուրջը:

Միայն այս հատորն է, որ կազմուած է անտիպ յօդուածներից՝ *Biyografilerile Ermeniler* (Հայեր Իրենց Կենսագրութիւններով): Բամպուքեանի «թղթերը» աղեցուն են եղել հայերի կենսագրականներով: Դրանց մի

մասը ուսումնասիրութիւնների, տպագրուած եւ անտիպ յօդուածների նիւթեր են եղել: Կենսագրութիւնների միւս մասը՝ յօդուածներին կից են, տեքստերի վրայ յաւելագրուած, նշումների ձեւով: Վերջիններս բնականաբար աւելի շատ միտուած են եղել ծառայելու հենց իրեն՝ հեղինակին: Կենսագրականների ահա այս երկու տեսակներից է կազմուած վերջին հատորը՝ շնորհիւ հրատարակիչների ու խմբագրի տքնաջան աշխատանքի:

«Խմբագիրը, խղճամիտ ու գիտական բժախնդրութեամբ իրարմէ գատորոշած է երկու տեսակ կենսագրականները, առաջինը՝ լայնաշունչ ու հեղինակին կողմէ գրի առնուած իբր ամբողջական կենսագրութիւն, երկրորդը՝ միայն մէկ կամ երկու տողով, հեղինակին կողմէ գրուած որպէս սխնակներու տակ ենթատեղեկութիւն: Առաջինները տպուած են մեծատառ, իսկ երկրորդները գրուած են մանրատառ: Այս կերպով յարգուած է հեղինակին գիտական վարկը, քանի որ ողբացեալ Բամպուրճեան անշուշտ երբեք չէր երեսակայած, թէ իր այդ ցիրուցան կենսագրական նոթերը օր մը պիտի կարենային մէկտեղուիլ որպէս կենսագրական բառարան», - գրում է Ստամբուլի *Մարմարա* օրաթերթը⁵:

Հրատարակիչն իր առաջաբանում, զնահատելով թուրքական հանրագիտարաններին աշխատակցելու նրա վաստակը, նշում է, որ Բամպուրճեանը որպէս հայ է դասել նաեւ այն անձանց, որոնք հայկական ծագում ունենալով հանդերձ, աւելի ուշ ընդունել են մահմեդականութիւնը, ինչպէս օրինակ թուրք իրականութեան ամենայայտնի անուններից մէկը՝ Միմար Սիմանը: 450 էջերում տեղ են գտել նաեւ մի շարք յայտնի բանաստեղծներ, աշուղներ, որոնք թուրքական ծածկանուններ են ունեցել: Դրանցից են, օրինակ, «Նիհադի» անունան տակ՝ Կ. Պոլսի հայոց պատրիարք Յակոբ Նալեանը, ԺԸ. դարի աշուղ Կարապետ Դրդանը՝ յայտնի որպէս «Քարաջաօղլան»: Կենսագրական հատորում օսմանցիների պաշտամունքի առարկայ ճարտարապետը տեղ է գտել որպէս «Սիման» կամ «Քոճա Սիման»:

Չորրորդ հատորն արժեքատր է նաեւ նրանով, որ գրքի վերջում տեղ է գտել Բամպուրճեանի հայերէն ուսումնասիրութիւնների, առանձին յօդուածների ցանկը: Այն չափազանց հետաքրքիր է ոչ միայն ուսումնասիրողների, այլեւ հայ մշակոյթով հետաքրքրուողների համար: Յուցակը սկսում է ԺԷ.-ԺԸ. դարերի մեր ամենայայտնի հոգեւոր գործիչների՝ Յովհաննէս Կոլոտ եւ Յակոբ Նալեան Կ. Պոլսոյ պատրիարքների մասին Բամպուրճեանի մենագրութիւնների արձանագրմամբ: Այս աշխատութիւններում արտագոյում է արեւմտահայ իրականութիւն ներխուժած կաթոլիկական կրօնի, նաեւ դրա դէմ ուղղուած հայ ժողովրդի պայքարը, որ դեկավարում էին Կ. Պոլսոյ պատրիարքները հայ առաջադէմ մտաւորականութեան հետ միասին: Յովհաննէս Կոլոտի ստեղծած «Գրական-թարգմանական» դպրոցի, նրա աւանդոյթները շարունակող Յակոբ Նալեանի գործունէութեամբ են պայմանաւորուած եղել այդ շրջանի գրական ժառանգութեան կարեւոր մաս կազմող հայատառ թուրքերէն ինքնուրոյն եւ թարգմանական գործերը: Ահռելի փաստական նիւթ է անբարուած այս մենագրութիւններում, որը մեր ժողովրդի պատմութեան շատ

ու շատ անյայտ էջերի վրայ լոյս է սփռում: Փաստական հարստագոյն միք, որը կարող է աղբիւր ծառայել մի քանի լուրջ ուսումնասիրութիւնների համար, մանաւանդ որ այս արժէքաւոր միքը կը հարստանայ անալիտիկ մօտեցման արդիւնքում: Այս աշխատութիւնների մեծագոյն արժէքներից է Կ. Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքարանի մեծերի, հոգեւոր գործիչների եւ Մխիթարեան Միաբանութեան հայրերի, մասնաւորապէս Մխիթար Սեբաստացու ու միսսնե-րի միջեւ նամակագրական հարուստ միքը, որը նոր էջ է հայ իրականութեան մէջ միջ-եկեղեցական յարաբերութիւնների պատմութեան մէջ: Ի տարբերու-թիւն մեզ յայտնի հասունեանական պայքարի շրջանի ընդհանուր տրամադ-րութեան՝ Մխիթարեանների հետ այս կապը չափազանց յուզիչ է ու շատ հետեւութիւնների արժանի՝ ի շահ մեր ժողովրդի տարբեր եկեղեցիների ու նրանց հովուապետերի միջեւ յարաբերութիւնների լուսարանմանը:

Բամպուրճեանի կողմից գիտական հրատարակութեան համար պատ-րաստուած աղբիւրագիտական արժէքների քում են Երեմիա Չելեպիի *Պատ-մութիւն Հրակիզման Կոստանդնուպօլսոյ եւ Իսթանպուլ Թարիիկն*, Միքայել Քինյ. Երամեանի *Պատմութիւն Արմաշու*, Տրդատ Քինյ. Ուղուրեանի *Պատ-մութիւն Կիլիկեան Գերդաստանի* երկերը: Բամպուրճեանի գիտական ծառայութիւններից մէկն էլ այն է, որ նա թուրքերէնի է թարգմանել կամ լատի-նատառ թուրքերէնի վերածել, ծանօթագրել է մի շարք կարեւորագոյն սկզբնաղբիւրներ, կազմել հայալեզու եւ հայատառ թուրքերէն մամուլի մատե-նագիտութիւններ: Ինչպէս յայտնի է, հայատառ թուրքերէն ձեռագրերի մի գե-րակշիռ մասը աշուղական արուեստի նմուշներ են, տաղարաններ: Սա ժողո-վրդական ստեղծագործութեան ու առանձին անհատ ստեղծագործողների մի այնպիսի փունջ է, որն անհատնում ուսումնասիրութիւնների, տաղարանների հրատարակման, նորանոր բացայայտումների, նոր արժեւորումների կարիք ունի: Հայատառ թուրքերէն տաղարաններն արժէքաւոր են նրանով, որ նրանց շնորհիւ կարող ենք վերականգնել մի քանի հարիւրամեակներ Արեւել-քում շրջած բազմազգ աշուղների ինքնուրոյն երգերը, ճշտել նրանց ինքնու-թիւնը, հետեւել այս մշակոյթի զարգացման ընթացքին՝ ունենալով ոչ միայն երգերի բառերը, հեղինակների անունները, այլեւ արեւելեան եղանակների, կշռոյթի ընդհանուր պատկերը: Յայտնի է, որ միայն ԺԷ.-ԺԹ. դդ. ստելի քան 400 հայ աշուղներ ստեղծագործել են միաժամանակ հայերէն եւ թուրքերէն լեզուներով: Հայատառ թուրքերէն տաղարանները եւ առանձին ժողովածու-ներում տեղ գտած տաղերը դրա լուսագոյն արտայայտութիւններն են: Մա-նաւանդ թուրքերէն տաղերը հարկ է, որ մատչելի լինեն նաեւ բրբախօս հա-սարակութեանը: Այս առումով գնահատելի է *Ճիհան* (Աշխարհ) հայատառ թուրքերէն գրականագիտական, առեւտրական, ճանապարհորդական, կեն-սագրական, արդիւնաբերական շաբաթական հանդէսի (Կ. Պոլիս, 1884-1885թթ.) արտօնատէր ու գլխաւոր խմբագիր, արեւմտահայ նշանաւոր մտա-ւորական Տիրան Բելեկեանի մօտ 150 տաղերի լատինատառ թրքերէնի վերա-ծումը Բամպուրճեանի կողմից:

Բամպուրճեանի հայալեզու տպագիր ու անտիպ գործերի ցուցակը պարտական ենք պրպտող Կարօ Արրահամեանի աշխատասիրութեանը: Հայերէն աշխատասիրութիւնների ցանկը, *Մարմարափ* կարծիքով դեռեւս կարող է լրացուել⁸:

Քառահատորեակի կազմութեան գործում իր ջանասէր աշխատակցութեան համար գրքի հրատարակիչներն ու խմբագիրը մի շարք առիթներով իրենց երախտագիտութիւնն են յայտնում Կարօ Արրահամեանին: Նա Բամպուրճեանի կենսագիրը լինելու պատուաւոր պարտականութիւնն ունի: Ամենայն խնամքով կազմուած այս ցուցակում գտնուած ենք Բամպուրճեանի աշխատակցած պարբերականների, հանրագիտարանների ու դրանցում տպագրուած յօդուածների անվերջանալի ցանկը:

Այստս, որ Բամպուրճեանի անտիպ գործերի ցանկը եւս բաւականին մեծ է:

Վերջին հատորն աւարտում է «Գ. Բամպուրճեան աղբիւրագէտ»-ի օգտագործած հայալեզու եւ հայատառ բուրբերէն գրականութեան լատինատառ հայերէն ցանկով: Դրանք հայկական պարբերականներ են, տարեգրքեր, հանրագիտարաններ, գրքեր՝ որոնք այնքան օգնել են հեղինակին տարիների իր ուսումնասիրութիւնների ընթացքում: Թույմ է, թէ հրատարակիչները աւելի շատ նկատի են ունեցել այն հանգամանքը, որ այս ցուցակը առաջնորդող կը լինի այսօրեայ բոլոր հայ եւ բուրբ ուսումնասիրողների, երկու ժողովուրդների մշակութային կապերի, դրանցով հետաքրքրուողների համար:

Բամպուրճեանի բուրբերէն աշխատասիրութիւնների այս քառահատորեակը բուրբ եւ հայ հրատարակիչների անշափ ողջունելի մի գործն է, նրա գիտական ժառանգութեան ու յիշատակի խնկարկումը, որը պիտի մեզ մղի հայ մատենագրութեանն այդչափ նպաստ բերած մեր հայրենակցի գործերի քարգմանութիւնը, հրատարակութիւնը կազմակերպելուն, ապահովելու նրա անուան արժանի տեղը մեր հանրագիտարաններում, հայ գրականագիտութեան ու պատմագրութեան մէջ⁹:

ՅԱՍՄԻԿ ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ
hasmikstepanyan@yahoo.com

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

¹ Kevork Pamukciyan, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar* (Թրքական Աղբիւրների Նպաստը Պատմութեան), խմբ. Օսման Քէօքէր, Արաս Հրատ., Իսթանբուլ, 2002-2003, հտ. 1՝ *Istanbul Yazıları*; հտ. 2՝ *Ermeni Harfli Türkçe Metinler*; հտ. 3՝ *Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar*, հտ. 4՝ *Biyografileriyle Ermeniler*:

² Գէորգ Բամպուրճեանի կենսագրութեան եւ ուսումնասիրութիւնների մասին տես Կարօ Արրահամեան, «Վաղահաս Ռուս Անվտխարիների Կորուստ Մը Գէորգ Բամպուրճեան (1923-1996)», *Հասկ*, Է. տարի, Անթիլիաս, Լիբանան, 1995-96, էջ 659-670:

³ Բամպուրճեանը եղել է այն եզակի գիտնականը, որի համագործակցութեանն են ապաւինել բուրբական մի շարք ժանրակշիռ հանրագիտարաններ՝ հայկական նիւթերը ներկայացնելու համար: Դրանք են՝ Ռեշատ Էրրէմ Գոչուի *Istanbul*

Ansiklopedisi (Ստամբուլի Հանրագիտարան), Երլմազ Էօզբունայի *Türk Müzikisi Ansiklopedisi* (Թուրք Երաժշտության Հանրագիտարան), Մուտաֆա Արղաղի խմբագրած *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (Թուրք Լեզուի և Գրականության Հանրագիտարան), «Անա Եայրնջըրը» Հրատարակչատան *Ana Britanika Genel Kültür Ansiklopedisi* և Թուրք Պատմության Կաճառի *Belleten* պարբերաբերը:

⁴ Հատորն առաջնորդող Ռոբեր Կուիթաշի յօդուածից իմանում ենք, որ հրատարակիչների համար մասնատրապէս օգտակար են եղել նաեւ մեր *Հայաստան Թուրքերէն Գրականութիւնը* մենագրութիւնը, հայատառ բուրբերէն գրքերի և պարբերականների մեր կազմած մատենագրութիւնները, որը հայերէն աղբիւրները գնահատելու փորձ ենք նկատում:

⁵ *Մարմարա*, «Լոյս Տեսալ Գեորգ Բամպուրճեանի Չորրորդ Թրքերէն Հատորն Ալ Այս Փառատը Հատորը Կ'ընդգրկէ...», 24 Սեպտեմբեր 2003, էջ 1, 4:

⁶ Գարեգին Լեւոնեան, *Հայ Աշուղները և Նրանց Արուեստը*, Երևան, 1944, էջ 34, նաեւ Ամիրեան Խ. Պ., «Սիրոյ Թեման Թուրքալեզու Հայ Աշուղների Երգերում», *Արեւելագիտության Հարցեր ԵՊՀ Ժողովածու*, համար 1-2, Երևան, 1983, էջ 230, նաեւ նոյնի *Թուրքալեզու Հայ Աշուղներ, Օսմանեան Կայսրութիւն. 16-20րդ Դարեր*, 1990, Օլնէ-սու-Բուա, Ֆրանսիա:

⁷ Երևանի Մ. Մաշտոցի Անուան Մատենադարան, ձեռ. 197, 201-215 (Նոր Չեռագրերի Հաւաքածոյ):

⁸ *Մարմարա*, էջ 4:

⁹ Տողերիս հեղինակը բէւ անձամբ ծանօթ չի եղել Բամպուրճեանին, սակայն տարիների ջերմ, բարեկամական, մասնագիտական նամակագրութիւն է ունեցել նրա հետ, և երախտագիտութեամբ է յիշում նրա գնահատականները, մեծ սիրով պահում նրա նուիրած ու հեղինակած գրքերը, իր և հայատառ բուրբերէնի վերաբերեալ իր բուրբ գործընկերների յօդուածների առանձնատիպերը: